

УДК 78.07 (477.75)

Цитування:

Мустафаєв Ф. М. Творча діяльність кримськотатарських композиторів ХХ століття: музичний та етнологічний виміри. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2020. №4. С. 166-172.

Мустафаєв Фемій Мансурович, професор кафедри академічного і естрадного вокалу та звукорежисури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, доцент, Народний артист України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5412-8702>
kev@dakkkim.edu.ua

Mustafayev F. (2020). Creative activity of Crimean Tatar composers of the XX century: musical and ethnological dimensions. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 4, 166-172 [in Ukrainian].

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ ХХ СТОЛІТТЯ: МУЗИЧНИЙ ТА ЕТНОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

Мета роботи. Проаналізувати творчу діяльність кримськотатарських композиторів ХХ ст.: А. Рефатова, Я. Шерфедінова, І. Бахшиша. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні історико-музикознавчого, порівняльного, хронологічного, системного методів, що дозволило дослідити творчі складові діяльності композиторів. **Наукова новизна** полягає в спробі вперше всебічно окреслити і проаналізувати різні аспекти діяльності митців, як музикантів, композиторів, диригентів, педагогів, етнографів, громадських діячів; доповнити, уточнити і систематизувати біографічні данні митців; вивчити і висвітлити їхні значні здобутки; визначити внесок композиторів у розвиток кримськотатарської музики. **Висновки.** Діяльність А. Рефатова, Я. Шерфедінова, І. Бахшиша заклала підвалини становлення кримськотатарської професійної класичної музики. В основі музичних доробок митців, що працювали в різних жанрах: як то опера, увертюра, сюїта, симфонія, музика для вистав, камерно-інструментальна, вокально-хорова музика тощо, покладені національно-культурні традиції кримськотатарського народу. Особлива увага музикантів спрямовувалася на збирання, вивчення, обробку і видання народних пісень. Важливою складовою діяльності митців стали теоретичні праці з історії і теорії народної музики. Творчі здобутки, викладацька діяльність, активна музично-громадська позиція сприяли не тільки відродженню, а й динамічному розвитку кримськотатарської музичної культури.

Ключові слова: музичне мистецтво; народна кримськотатарська музика; композитор.

Mustafayev Femi, People's Artist of Ukraine, Professor of the Department of Academic and Variety Vocal and Sound Directing, National Academy of Culture and Arts Management, People's artist of Ukraine

Creative activity of Crimean Tatar composers of the XX century: musical and ethnological dimensions

Purpose of Research. The purpose of the research is to analyze the creative activity of Crimean Tatar composers of the XX century: A. Refatov, J. Sherfedinov, I. Bakhshish. **Methodology.** The research methodology is based on the use of historical and musicological, comparative, chronological, systematic methods, which have allowed to show the creative components of the composers. **Scientific Novelty.** The scientific novelties are the attempts to comprehensively highlight and study various aspects of the activities of artists as musicians, composers, conductors, teachers, ethnographers, public figures; to supplement, clarify and systematize the biographical data of artists; to study and highlight their significant achievements; to determine the contribution of composers to the development of Crimean Tatar music. **Conclusions.** The activities of A. Refatov, J. Sherfedinov, I. Bakhshish are the foundations for the formation of Crimean Tatar professional classical music. They worked in various genres such as opera, overture, suite, symphony, music for performances, chamber and instrumental, vocal and choral music, etc. Their activities are based on the national and cultural traditions of the Crimean Tatars. The musicians paid special attention to collecting, studying, processing and publishing folk songs. An important component of the artists' activities were theoretical works on the history and theory of folk music. Creative achievements, teaching activities, active musical and public position contributed to the revival as well as to the dynamic development of the Crimean Tatar musical culture.

Key words: Musical art; Crimean Tatar folk music; composer.

Актуальність теми дослідження. Музична культура кримських татар має багатвікову історію. У процесі формування

кримськотатарського етносу, який супроводжувався взаємовпливом і взаємозбагаченням культур різних народів,

музичне мистецтво кримських татар набуло рис, притаманних виключно для нього. Цей вид мистецтва відрізняється глибиною і поетичністю народних пісень, м'якістю, своєрідним колоритом, мелодійністю. Розширення уявлення щодо національного музичного фольклору кримських татар стало можливим завдяки професійній діяльності видатних композиторів А. Рефатова, Я. Шерфедінова, І. Бахшиша.

Аналіз досліджень і публікацій. Підґрунтям дослідження стали праці Л. Вахніної, О. Гуменюк, присвячені аналізу фольклорної музики. Жанрово-стильову специфіку кримськотатарської народної музики вивчала Е. Алієва. Національним особливостям музичної культури Криму присвятили науковий інтерес А. Чергеєв, Е. Аблязілова. Розвитку музичної культури кримських татар, аналізу діяльності окремих митців висвітлювали З. Емірусейнова, Е. Озенбашли, М. Халітова, З. Муталупова, Г. Бекірова, Ф. Алієв, Е. Сеитбекірова. Попри певний науковий інтерес до кримськотатарської тематики, у вітчизняному і зарубіжному музикознавстві відсутні комплексні дослідження, присвячені вивченню творчої діяльності А. Рефатова, Я. Шерфедінова, І. Бахшиша.

Мета роботи полягає у комплексному аналізі творчої діяльності видатних кримськотатарських композиторів ХХ ст.: А. Рефатова, Я. Шерфедінова, І. Бахшиша.

Виклад основного матеріалу. Одним із засновників професійної музики кримських татар по праву вважається Асан Рефатов. Видатний музикант, композитор, поет народився 1902 р. в Бахчисарайі. Його музичні уподобання сформувалися у родинному середовищі. Батько композитора – Мамут Рефатов був неординарною особистістю: народний вчитель, засновник новітньої методики викладання, викладач рідної мови для дітей кримських татар в Бахчисарайській гімназії, знавець національної музики і фольклору, віртуозний виконавець гри на сазі (струнний щипковий інструмент). Мати мала гарний голос і знала чимало народних пісень, її спів з дитинства супроводжував Асана. Перші музичні навички гри на скрипці, а також нотну грамоту Асан опанував за допомогою батька і старшого брата Мидата.

Певний вплив на його формування мало оточення, з яким спілкувалася родина. Це відомі діячі культури, насамперед, представники кримськотатарської інтелігенції: Ісмаїл Гаспринський, Усеїн Боданинський,

Осман Акчокракли, Асан Сабрі Айвазов, Бекір Чобан-заде тощо. Під час вечірок в домі Рефатова гості грали на різних музичних інструментах, співали народні пісні. Асан уважно спостерігав за грою гостей і батька. Він самостійно навчився грати на фортепіано і майже на всіх струнних інструментах. Із дерева, очерету він майстрував музичні інструменти, грою на яких розважав друзів. Перебуваючи в початковій школі на уроках музики, з дозволу вчителя, він акомпанував на фортепіано товаришам, які співали, і навчився грати народні пісні.

Під час навчання в гімназії Асан разом із своїм братом грає в духовому оркестрі. Після від'їзду засновника оркестру військового диригента О. Карпенка, в старших класах А. Рефатов сам керує духовим оркестром гімназистів і пише низку народних пісень для музичного колективу [9].

Після закінчення гімназії Асан переїжджає до Сімферополя і стає студентом музичного технікуму. Талановитий юнак навчання поєднував з викладацькою діяльністю. З 1922 р. викладає музику в Тотайкойському педагогічному технікумі. В цьому навчальному закладі А. Рефатов запровадив викладання музичних дисциплін на кримськотатарській мові і був першим, хто використав багатоголосся в хоровому виконанні кримських татар. У створеному ним духовому оркестрі виступає в ролі диригента і грає на кларнеті [3].

Для митця це були роки творчого піднесення. Саме в цей час він створює першу кримськотатарську оперу за мотивами народного фольклору «Чора-Батир» («Чора-Богатир»). Лібрето до опери написав відомий кримськотатарський письменник, поет, етнограф Осман Акчокракли. Вперше опера прозвучала на сцені Будинку культури в Сімферополі 1923 р. Серед артистів професіоналами були тільки три особи, решта – здібні аматори. Другий раз опера була поставлена 1924 р. в Державному драматичному театрі. За свідченням очевидців, опера мала великий успіх, її із захопленням сприйняла як публіка, так і професійні музиканти [6]. Попри це, вона більше жодного разу не ставилася. Не збереглися і ноти, тільки аудіо касети із записом окремих партій, які по пам'яті поновила сестра композитора – Айше Рефатова.

У цей же період композитор створює такі музичні твори, як «Марш джигітів», «Яш бульбульчік» («Молодий соловей»), «К'иш кунюнде тілегім» («Бажання в зимовий

вечір»), «Токайкойський марш». Окрім того, готує музичні постановки до вистав «Лейла і Меджнун» «Таїр і Зуре» та музику до поеми О. Пушкіна «Бахчисарайський фонтан» у перекладі Османа Акчокракли.

Подальшу освіту А. Рефатов отримав в Азербайджанській державній консерваторії на теоретико-композиторському факультеті, яку закінчив 1930 р. Ще будучи студентом, Асан виділявся глибокими теоретичними знаннями й яскравим талантом, що послугувало підставою для керівництва навчального закладу зарахувати його до викладацького штату школи першого ступеня при консерваторії. Серед його учнів виявилися відомі в майбутньому композитори Д. Гаджієв, К. Караєв, С. Рустамов, Т. Кулієв. Обдарований студент привернув до себе увагу. І в рік закінчення консерваторії його було призначено диригентом Тюркського художнього театру. Пізніше займає посаду керівника навчальної частини консерваторії, в 1932 р. – проректора консерваторії. Займав він високоповажну посаду музичного редактора тюркського відділу Азербайджанського комітету радіомовлення при уряді республіки.

У цей час композитор активно займається творчою діяльністю. Ним написані: музика до п'єси азербайджанського драматурга «Демірджі Гяве» («Коваль Гяве»), на підставі якої потім була створена опера; симфонічна сюїта «Шуштер» (назва азербайджанського мугама); «Кримська сюїта»; музичні драми «Лейлі і Меджнун і «Арзи к'із» (Дівчина Азри)» [8].

Працюючи в Баку за нетривалий період А. Рефатов здобув авторитет, повагу і визнання. Відомий діяч мистецтва, режисер Азербайджану Зафар Паша-огли Нейматов так відгукувався про композитора: «Він часто сам сідав за рояль і акомпанував співакам, терпляче вивчаючи з ними партії і тексти, був талановитим педагогом, з великою повагою і увагою ставився до всіх навколо. Музика його відрізнялася мелодійністю і легкістю, була близькою, зрозумілою співакам і глядачу. З першого разу ми легко сприймали мотиви і відразу співали з оркестром» [1].

А. Рефатов був не тільки композитором, а й збирачем фольклору. В 1925 р. Асан брав участь у науковій експедиції Бахчисарайського музею. Під час експедиції був зібраний великий матеріал щодо етнографії кримських татар й археології. Директор музею, учасник експедиції У. Боданінський писав що А. Рефатова «робив нотні нотатки пам'яток усної народної музики, збирав, фіксував

старовинні музичні інструменти» [4]. Ним було зібрано понад 300 народних пісень і мелодій. Вже через рік, в журналі «Лері» («Вперед») надруковано статтю, де Рефатов досліджує музичний матеріал експедиції. Тоді ж було підготовлено збірник зразків народної музики «К'иримтатар ірларі» (Кримськотатарські пісні), що побачив світ тільки 1931 р. Варто підкреслити, що це було перше фахове видання кримськотатарських народних пісень і танцювальних мелодій.

А. Рефатов 1935 р. повертається додому в Крим. Очолює симферопольський радіокомітет, працює в кримськотатарському драматичному театрі. Він створює нові музичні твори. Ним написана музика до п'єси Ю. Болата «Той девам ете» (Весілля триває), яка була записана на грамплатівку, музична комедія «Насреддін оджа» (Вчитель Насреддін), йшли репетиції музичної п'єси «Арзи киз». Його активна творча діяльність перервалася арештом і розстрілом 27 квітня 1937 р.

Внесок у розвиток і відродження кримськотатарської музики видатного композитора є неоціненним. Ним створено близько п'ятдесяти музичних творів, зафіксовано понад триста народних пісень і мелодій. Вагомим доробком А. Рефатова стали роботи з історії та теорії народної музики: «Наукові дослідження кримськотатарської музичної», «Кримські народні мелодії», «Підручник елементарної теорії музики на тюркській мові». Автор у своїх дослідженнях констатував, що національна музика кримських татар відчувала на собі вплив двох систем: старогрецької, широко поширеної в Європі й арабо-персидської. При цьому підкреслювалося, що «схожість» не є ототожненням, а є результатом історичного процесу взаємовпливу музикальних культур і систем. Однією із знакових жанрів музичного фольклору кримських татар є «хайтарма». А. Рефатов переконував, що «хайтарма» – це танок, що виник виключно в Криму і не може бути дотичним до танців інших народів Сходу. В основі «хайтарми» лежить давній обрядовий танок, пов'язаний з колективними танцями на знак подяки милостям Всемогутнього. Сама назва «хайтарма» означає повернення, повернення чого-небудь за щось [12].

Оцінюючи творчу діяльність А. Рефатова, Еміль Чалбаш зазначав: «Творчість Асана Рефатова багатогранна. Якщо розглядати окремо кожну складову, то можна побачити, що вони складені із бісеру і перлин, витоки, корені яких – це народна творчість» [7].

Помітний внесок в розвиток і збереження музичної культури кримськотатарського народу зробив композитор Яя Шерфедінов. Народився 18 березня 1894 р. у Феодосії в небагатій родині. Чудовий музичний слух, любов до народної музики, непогані задатки до живопису визначили подальший творчий шлях Я. Шерфедінова. В 1907 р. закінчив народну школу, в якій одночасно опанував гру на скрипці, а в 1913р. – учительську семінарію у Сімферополі. В автобіографії композитор згадував: «З дитинства я грав на скрипці на слух, складав свої мелодії і виступав на самодіяльних концертах із своїми творами і народною музикою» [11]. Протягом 1914-1915-х рр., удосконалював свої художні здібності навчався в художній школі при Петербурзькому Товаристві заохочення мистецтв. Як зазначав композитор, за два роки навчання він пройшов чотири курси, але не мав ніяких засобів для існування і через це залишив навчання [11].

Після повернення до Криму він вчителював спочатку в Сарайменській школі, а потім в феодосійській. Доленосу зміну визначило знайомство з визначним вірменським композитором і диригентом О. Спендіаровим. Після прослуховування виконання на скрипці кримськотатарських мелодій і творів молодого музиканта О. Спендіаров порадив йому серйозно займатися музикою. Відтак Я. Шерфедінов вступив до музичної консерваторії на підготовчий курс інструкторсько-педагогічного факультету. Після продовжив навчання у Вищій музичній школі при Московській консерваторії на етнографічному відділенні науково-композиторського факультету.

Його вчителем з основ композиції був відомий композитор і педагог М. Гнесін. Успішно завершивши навчання, Я. Шерфедінов повернувся додому і 1931 р. очолив музичний відділ Кримського обласного радіомовлення, де працював до 1937 р.

За ініціативи кримськотатарського драматурга і політичного діяча Ільяса Умера оглу в червні 1937 р. в Криму створено кримськотатарський театр опери і балету. Творчий та керівний склад театру складався з видатних особистостей. Так, у списку театру були прізвища відомих акторів: М. Абсеямова, С. Османова, Дж. Трупчу, Саніє Налбандової, Е. Алієва, Е. Смедяєва тощо. Завідувачем трупкою і навчальною частиною театру призначений Е. Мустафаєв, балетмейстером – прославлений

кримськотатарський танцюрист, хореограф Усейн Баккал, художнім керівником театру був відомий композитор Л. Кніппер. Його заступником став Яя Шерфедінов [5, 262]. Попри те, що життя театру тривало тільки рік, за цей короткий термін театр здобув популярність і визнання вибагливої публіки. В цьому, безумовно, була і заслуга композитора Я. Шерфедінова.

Протягом 1938-1939 рр. Я. Шерфедінов був художнім керівником Будинку народної творчості, а з 1939 р – художнім керівником ансамблю музики і танців кримських татар. У 1939 під керівництвом композитора солісти кримськотатарського ансамблю Кримського радіокомітету Е. Алієва, Е. Топчі, З. Люманова, А. Сулейманова брали участь в запису грамплатівок кримськотатарських народних пісень [5, 276].

У вересні 1941 р. Шерфедінов разом з родиною переїжджає до Ташкенту, подальша його творча діяльність проходить в Узбекистані.

У творчому доробку композитора вагоме місце займала пісня. Він створив близько двохсот пісень. Неабиякою популярністю користувалися пісні: «Кузьде япрак» («Осіньне листя»), «Свгі йири» (Пісня про кохання), «Кяйі-кяйі» («Інколи-зрідка»), «Егер більсен» («Якби ти знала»), «К'їзлар йири» («Пісня дівчат»), «Беклерім сені» («Чекаю на тебе»). Більшість з пісень написані на вірші кримськотатарських поетів: А. Акіма, Р. Муради, Л. Мефаєва, Ш. Алядіна тощо. Вважається, що «Айнені» («Колискова»), написана на слова визначної кримськотатарської співачки С. Ереджепової, є найбільш поетичним твором композитора. Багато з його пісень відрізняються м'якістю, спокоєм, натхненністю. Доволі великий спектр тем, яких торкався композитор: ліричні, святкові, жартівливі, дитячі, спортивні пісні.

Я. Шерфедінов у своїй діяльності звертався до різних жанрів: музика до вистав «Алім Айдамак» («Алім»), «Ішлеген Тишлер» («Їсть той, хто працює»); музичні комедії «Де ти, любов моя», «Арзи к'їз» («Дівчина Арзи»). У сфері вокально-хорової музики варто відмітити кантату для хору солістів і симфонічного оркестру «Янгієр» на слова Ф. Акіма. Популярністю користується хорова сюїта «Юзюк оюн ірларі» («Пісні-танці з обручкою»). Одним із визначних творів Я. Шерфедінова є «Кримська сюїта» для симфонічного оркестру. Вона представляє безумовний інтерес як одна із перших симфонічних творів в кримськотатарській

професійній музиці. «Кримська сюїта» складається із чотирьох частин, які йдуть одна за одною без перерви. В основу музичного матеріалу покладені кримськотатарські народні мелодії.

Важливе місце в діяльності Я. Шерфедінова займала етнографічна діяльність – збирання і запис кримськотатарських народних пісень і мелодій. Перший збірник з невеликою кількістю кримськотатарських пісень і мелодій, був надрукований ним 1925 р. Понад сто фольклорних музичних творів склали другу його збірку «Пісні і танці кримських татар». У цій збірці всі музичні твори представлені в оригінальному вигляді, без додаткових обробок. У передмові укладач акцентує увагу на особливостях степових південнобережних мелодій і пісень. Композитор також описав і записав весільний обряд кримських татар степового району. В 1935 р. композитор підготував третю збірку, в якій він представив понад 350 музичних творів різних жанрів: танцювальні наспіви, історичні пісні, дитячий фольклор, народна інструментальна музика, ліричні пісні. Це збірник – «Янъра Хайтарма» («Звучить Хайтарма»). Друге видання збірки вийшло в Ташкенті 1978 р. Композитор його не побачив, він залишив цей світ 1975 р.

У передмові до третьої збірки композитор зазначав: «Стикаючись з іншими музичними культурами, відчуваючи їхній вплив, вбираючи багато національних рис, музична культура татар немов би переломлювала їх через призму своєї характеристики і самобутності. Таким чином, вона розвивалася і збагачувалася, в той же час, залишалася суто татарською народно-національною культурою» [11, 3].

Яя Шерфедінов був одним із засновників національної композиторської школи. Його багатогранна творча діяльність композитора, скрипаля, збирача зразків інструментальної та вокальної музики, фольклориста, художника стала складовою культурної скарбниці кримськотатарського народу.

Глибокий слід в мистецтві кримських татар залишив Ільяс Бакшиш – обдарований музикант, талановитий композитор. Він народився 1912 р. у Сімферополі. З дитинства в Ільяса проявилися музичні здібності. За спогадами композитора, у восьмирічному віці він із задоволенням грав на мандоліні, балалайці, піаніно, скрипці. Під час навчання в кримськотатарській зразково-показовій школі брав уроки гри на скрипці і кларнеті.

Обдарований юнак був учасником художньої самодіяльності, з успіхом виступав на концертах, грав на скрипці. Після закінчення школи І. Бакшиш деякий час навчався в Московському інституті інженерно-комунального господарства. Швидко зрозумів, що його покликанням є творча діяльність. 1932 р., пройшовши конкурсний відбір, був зарахований диктором на Кримське радіо. Тут він познайомився із такими талановитими особистостями, як музиканти Зіядин-уста, Аппаз-уста, Усман-уста; співаки С. Еріджепопа, Е. Топчі, З. Люманова; композиторами А. Рефатовим, Я. Шерфедіновим. Таке оточення визначило подальшу творчу долю І. Бахшиша. Він навчається в Сімферопольському музичному технікумі, після закінчення якого його призначають головним музичним редактором Кримського радіокомітету. Стажування І. Бахшиш проходив у Москві на шестимісячних курсах композиції у відомого українського композитора Р. Глієра.

І. Бахшиш мав неабиякі організаторські здібності, проявив себе на громадській роботі. Так, у 1937 р. став головою новоствореного Музичного фонду, 1940 р. перетвореного в Союз композиторів Криму, який знову очолив Бахшиш. Союз композиторів активно долучався до підготовки відкриття в Сімферополі татарського театру опери і балету.

1940 р. І. Бахшиш призначений художнім керівником Державного ансамблю пісні і танців кримських татар. Цей колектив виник на основі об'єднання двох ансамблів: Сімферопольського й Ялтинського.

У передвоєнні роки композитор багато працює в пісенному жанрі. На вірші поетів Ашкі Умер, Шаміль Алядін, Ешреф Шем'їзаде, Бекір Чобанзаде були написані пісні «Булутлар» («Хмаринки»), «Ай яриг'ін тань белледін» («Місячне світло привиділось вранці»), «Зера, Зера» («Зера, моя Зера»), «Далайда» («Навкруги»), «Кель, Рустемім» («Прийди, мій Рустеме»), «Яраланг'ан тюркулер» («Поранені пісні»), «Барішалім» («Зійдемося знову»), «Как-козь к'їзлар» (Дівчата із Кокоза), стали музичною класикою кримських татар.

Композитор віртуозно володів технікою оркестрування, завдяки чому прості інструментальні мелодії перетворювалися в розгорнуті концертні твори. При цьому мелодія не втрачала свого особливого колориту. Як, наприклад, твори «Так'сим» («Роз'єднання»), «Долу» («Навкруги»),

«Пешраф» («Прелюдія») для скрипки, «Кене алдаг'ан мені» для труби («І знову ти зманив»), «К'аба» («Бешкетник») для труби.

І. Бахшиш пише музику до вистав «Багъчасарай чешмесі» («Бахчисарайський фонтан»), «Насредін Оджа» («Насреддін Ходжа»). Ним же написана «Кримська кантата» на слова Максуда Сулейманова. Спільно з Я. Шерфедіновим написав музику до вистави «Арзи к'із» («Дівчина Арзи»), з А. Каврі «Алтин беших» («Золота колиска»). Протягом років Ільяс Бахшиш робив обробки народних пісень для талановитої співачки, яку називають «соловей кримськотатарського народу» С. Ереджепової. Так, для неї з'явилася перша обробка кримськотатарського танго на слова Шаміля Алядіна «Севдім сені» («Я закохався в тебе»). Такі відомі обробки, як «Келін ве к'айнана» («Невістка і свекруха»), «Екі чешме» («Два фонтана»), «Дерелер шума, шума» («Гаї шумлять»), «К'ушак'ли к'із» («Оперезене дівча»), «Ереджебім» («Мій Ереджеп») тощо. У своїх спогадах співачка писала: «Ільяс до війни обробив і підготував до друку багато своїх музичних творів. На жаль, під час війни нотні нотатки цих творів безповоротно пропали. Багато сил й енергії віддав Бахшиш для розквіту кримськотатарської народної музики. Він пропагував народну музику на сценах, по радіо, записував на платівки» [12].

З початком німецько-радянської війни, артисти, що не були мобілізовані на фронт, направлялися з концертами до військових частин і шпиталів. За спогадами композитора, декілька разів на Перекопі і в Джанкої колектив потрапляв під бомбардування. Актори виступали у відкритому полі, на імпровізованих сценах. Ансамбль повернувся вже до окупованого міста. «Управління мистецтв, встигло евакуюватися до Керчі, покинувши нас напризволяще. Про евакуацію тепер мова не йшла. Ми залишились в місті, теж покинутому, позбавленому захисту й в очікуванні своєї долі, як смертник свого вироку» – писав Бахшиш [2]. Під час окупації композитор працював диригентом й завідував музичною частиною татарського театру.

У 1943 р. трупа кримськотатарського театру разом із композитором була вивезена нацистами з Криму як остарбайтери. Завдяки зусиллям представників кримськотатарської діаспори в Румунії кримські актори поселилися в селищі Азаплан, де проживала значна кримськотатарська громада. В Румунії артисти виступали з концертами, обслуговували різні святкові заходи.

Депортація сталінським режимом кримських татар у травні 1944 р., прихід радянської армії в Румунію серпні 1944 р. заклав передкорінним народом Криму дорогу додому на довгі десятиліття. У другій половині 1945 р. група в минулому артистів татарського драмтеатру, що називалася «спецконтингент» прибула до Таджикистану. І. Бахшиша розподілили робітником на уранові рудники. Завдяки щасливій випадковості композитор невдовзі отримав дозвіл на переїзд до Фергани, де працював у Ферганському узбекському музичному театрі завідувачем музичної частини і диригентом. Для театру підготував вистави «Лейля ве Меджнун» («Лейла та Меджнун»), «Тахір ве Зухра» («Тахір та Зухра») тощо. Тут він написав музику до вистав «Пісня життя», «Марія Стюарт», «Слуга двох панів».

Для організації національного ансамблю пісні й танців кримських татар в 1956 р. в Ташкент запросили І. Бахшишева. Ансамбль отримав назву «Хайтарма», Бахшишев затверджено художнім керівником. 6 червня 1957 р. в театрі Естради Ташкента відбувся перший концерт ансамблю. У депортації ансамбль «Хайтарма» був єдиним вогнищем культури кримських татар, де працювали видатні артисти: С. Ереджепова, Е. Топчі, А. Джемілев, С. Челебієва, Р. Асанов тощо. Ільяс Бахшиш понад десять років був художнім керівником ансамблю. В умовах заслання ансамбль зробив все можливе і неможливе, щоб зберегти кримськотатарську музичну традицію. Сам Ільяс Бахшиш вірив, що його кримськотатарська музика повернеться на Батьківщину, до Криму, разом із своїм народом. Кримськотатарська симфонічна музика збагатилася творами І. Бахшиша. Для симфонічного оркестру композитор пише «Пять варіацій на кримськотатарські народні мелодії», музичну сюїту «Ватан тюркусі» («Пісні Батьківщини»), один із великих своїх творів – «Татарську рапсодію».

Через 46 років, у 1989 р., композитор повертається додому, до Криму. Стає активним учасником відродження Кримськотатарського драматичного театру, згодом його художнім керівником. Завдяки І. Бахшишу частково відновлено довоєнний репертуар театру, здійснено нові концертні постановки «Ойнайик, кулеїк» («Танцюємо та співаємо»), «Гузель К'ирим» («Прекрасний Крим»).

Вагомою складовою музичної діяльності Бахшиша стала публікація збірника під назвою

«Сабанинь саарь вак'тинда» («Рано вранці») (1977 р.), куди увійшли його ліричні інструментальні і вокальні твори. У співавторстві з відомим композитором, великим шанувальником народних пісень Едемом Налбантовим 1996 р. Бахшиш видає тексти пісень «К'римтатар халк йирлари» («Кримськотатарські народні пісні» [2].

Матеріал для творчості і натхнення композитор брав із народних наспівів, національної кримськотатарської поезії, літератури. Слова композитора: «Мені немає в чому себе дорікнути. Я жив... для свого народу і... для музики» відповідають дійсності.

Висновки. Діяльність творчих особистостей А. Рефатова, Я. Шерфедінова, І. Бахшиша є яскравою і багатогранною. Видатні композитори заклали підвалини кримськотатарської професійної класичної музики. В основі музичних доробок митців, що працювали в різних жанрах, як то опера, увертюра, сюїта, симфонія, музика для вистав, камерно-інструментальна, вокально-хорова музика тощо, покладені національно-культурні традиції кримськотатарського народу. Особлива увага музикантів спрямовувалася на збирання, вивчення, обробку і видання народних пісень. Завдяки подвижницькій діяльності було збережено і поповнено скарбницю не тільки кримськотатарської, а й світової музичної культури. Важливою складовою діяльності митців стали теоретичні праці з історії і теорії народної музики. Творчі здобутки, викладацька діяльність, активна музично-громадська позиція сприяла не тільки відродженню, а й динамічному розвитку кримськотатарської музичної культури.

Література

1. Алиева З. Методические указания к курсу «Хоровая литература». Симферополь, 2006. 24 с.
2. Бахшиш И. Кырымтатар халк йырлары. Акъмесджит: Таврия, 1996. 446 с.
3. Бекирова Г. Композитор Асан Рефатов. Талант, погубленный репрессиями. // Страницы крымской истории. 2015, 14 декабря.
4. Велиева С. Выдающийся композитор Асан Рефатов. 2018. URL: <https://handvorec./novosti/vydayushhijsya-kompozitor-asan-refatov/> (дата звернення: грудень 2020).
5. Свод памятников истории, архитектуры и культуры крымских татар. // За ред. Хакимова Р.С. Симферополь, 2018. Том III. 392 с.
6. Сеитбекиров, Э. Записки арестанта Решата Рефатова // Голос Криму. 2015, 29 травня. С.3.
7. Сеитбекиров, Э. Прерванная мелодия жизни композитора Асана Рефатова // Репрессированное поколение крымскотатарских общественно-

политических деятелей, подвижников науки и культуры: Материалы междунар. конф. Симферополь, 2001. С. 291 – 198.

8. Халитова М. И. Особенности оркестрового стиля в произведениях крымскотатарских композиторов первой половины XX века / Музыкальная культура Юга России. Симферополь, 2019. № 3. С.42 – 47.

9. Чалбаш Э.Т. Жизнь и творчество композитора Асана Рефатова. Москва, 1969. 76 с.

10. Чабаненко Н. А. Интонаційність музики як категорія виконавського мистецтва // Мистецтвознавчі записки. 2019. Вип. 36. С. 240 – 244.

11. Шерфединов Я. Звучит кайтарма. Татарские народные песни и инструментальные наигрыши. Ташкент, 1978. 271 с.

12. Эриджелова С. Мои тернистые дороги // Полуостров. 2010. 24-30 декабря.

References

1. Alieva, Z. (2006). Methodical Recommendation Ukraine to the course «Choral literature». Simferopol [in Russian].
2. Bahshish, I. (1996). Songs of Crimean Tatars. Ak'mesdzhit: Tavriy [in Crimean Tatar].
3. Bekirova, G. (2015). Composer Asan Refatov. Talent, destroyed by the repressions. Stranitsy Krymskoi istorii, 14 December [in Russian].
4. Velieva, S. (2018). Outstanding composer Asan Refatov. Simferopol. Retrieved from: <https://handvorec./novosti/vydayushhijsya-kompozitor-asan-refatov/> [in Russian].
5. Hakimov, R. S. (eds.). (2018). List of the monument of history, architecture and culture of Crimean Tatars Vol. III. Simferopol [in Russian].
6. Seitbekirov, E. (2015). Notes of Reshat Refatov, a prisoner. Holos Krymu, 25 May, 3 [in Russian].
7. Seitbekirov, E. (2001). The Interrupted melody of the life of Asan Refatov. Proceedings of the International Conference «Repressed generation of Crimean Tatar social and political figures, devotees of science and culture». (pp. 291 - 198). Simferopol [in Russian].
8. Halitova M. I. (2019). Features of the orchestral style in the works of the Crimean Tatar composers of the first half of the twentieth century, Muzykalnay kultura Yuga Rossii, 3, 42 – 47 [in Russian].
9. Chalbash, E. T. (1969). The life and work of the composer Asan Refatov: essay. Moscow [in Russian].
10. Chabanenko, N. (2019). Music intonance as a category of performing arts. Mystectvoznachchi zapysky, 36, 240-244 [in Ukrainian].
11. Shetfedinov Y. (1978). Kaitarma sounds. Tatar folk songs and instrumental tunes. Tashkent [in Russian].
12. Eridzhepova, S. (2010). My thorny roads. Poluostrov, 24-30 December [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 16.10.2020
Отримано після доопрацювання 09.11.2020
Прийнято до друку 16.11.2020